

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ

На правах рукопису

АТОЯН Арсентій Іванович

ПОДОЛАННЯ МАРГІНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ЯК
ПРОБЛЕМА СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСЛЯЦІЙ

Спеціальність: 09.00.11 – соціальна
філософія

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового сту-
пеня кандидата філософських наук

Київ - 1993

У 30.1
10.1: 316

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00373718 (T)

АВ-29027

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ

На правах рукопису

АТОЯН Арсентій Іванович

ПОДОЛАННЯ МАРГІНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ЯК
ПРОБЛЕМА СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСЛЯЦІЙ

Спеціальність: 09.00.11 – соціальна
філософія

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового сту-
пеня кандидата філософських наук

Київ – 1993

А 6 29027

Роботу виконано на кафедрі філософії Луганського державного педагогічного інституту.

Науковий керівник:

доктор філософських наук, професор ЛОБАС Володимир Хомич

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор ПАРАХОНСЬКИЙ Борис Олександрович

кандидат філософських наук
ВАЛБВСЬКИЙ Олексій Леонідович

Провідна наукова установа:

Центр гуманітарної освіти АН України

Захист відбудеться "24" жовтня 1993 р. о 10.00 на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д 01.25.03 при Інституті філософії АН України за адресою: 252001, Київ-І, вул.Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту.

Автореферат розіслано "24" жовтня 1993 р.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради,
доктор філософських наук

І.В.БОЙЧЕНКО

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Темою дисертаційного дослідження виступає сукупність соціально-філософських аспектів походження, розвитку та подолання маргінальної свідомості, феномена, який порівняно недавно потрапив до "фокусу усвідомлення" вітчизняних суспільних наук, хоча, певна річ, тема є не новою. Вона завжди була присутньою у "периферичному бащенні", розсіченою за різними дисциплінами, притайованою у шарах прихованого знання.

АКТУАЛЬНІСТЬ проблем маргінальної свідомості, а також маргіналізації соціальних структур усвідомлюється сьогодні як громадською думкою, так і урядовими структурами, як політичними рухами, так і науковим товариством.

Крах нещодавніх міфів про зростання духовної єдності на основі наукового світогляду й суспільної однорідності в міру розвитку нашого суспільства /Д.М.Федосєєв, Р.І.Косолапов, М.М.Руткевич та ін./ супроводжувався прогнозами, що суспільна свідомість та соціальна структура повинні ускладнюватися, а соціальні зв'язки множитися, що, принаймні, вони "не будуть спрощуватися" /Ю.М.Афанасьєв, Т.О.Заславська/. На практиці соціальна рефлексія пильно, чітко фіксує масову маргіналізацію буття та свідомості, розпад соціальних зв'язків, поляризацію життєвих та соціокультурних орієнтирів різних суспільних верств, що починає загрожувати існуванню соціального цілого й досягає стану заперечення права на існування окремих груп. Актуальними стають як пошук термінових заходів, так і розробка довгострокових стратегій щодо подолання маргінальної свідомості й буття суспільства і особи, формування деяких спільних форм осмислення дійсності.

Особливо підкреслю, що маргінальність посідає значне місце як проблема принципової нестійкості соціальних структур, всупереч стійкій соціальній структурі, яка визначає таке бажане суспільною думкою громадянське суспільство. Важливий пошук йде у філософській антропології, де маргінал дедалі більше стає проблемою соціокультурної спадкоємності. Для сучасності дуже важливим є відновлення того "почуття безперервності", втрата якого призводить, на думку П.Я.Чаадаєва, до самовідчуження та занедбаності ^{1/}, до втрати людиною здатності до ототожнення себе з певним соціальним світом, що забезпечує свою наявність доцільність її дій, а відтак єдність

^{1/} Див.: Чаадаєв П.Я. Статті й писем. -- М., 1988. -- С.43, 45.

сутності та існування, свідомості й буття, рефлексії й діяльності особи і групи.

СТУПІНЬ РОЗРОБКИ ТЕМИ. Дисертант знайшов загально-методологічні орієнтири для структурування нової міждисциплінарної галузі у сучасній українській соціально-філософській та соціологічній думці, а саме у дослідженнях М.В.Поповича, В.С.Горського, С.Б.Кримського, В.І.Шинкарука, частково також у пошуках нових парадигм соціального знання О.О.Ручки, І.В.Бойченка, Є.К.Бистрицького, М.М.Мокляка, Є.І.Андроса та інших. Ці орієнтири дозволяють з опорою на дослідження культурно-історичної онтології свідомості /А.М.Лой, Б.О.Парахонський/, категоріальної структури /М.О.Булатов, Ю.О.Харін, В.Г.Табачковський/, семіотичних передумов ефективності управління соціальними процесами /В.Х.Лобас/, культурології ізгойництва /Б.О.Успенський, Ю.М.Лотман/, теорії трансляції /М.К.Петров/, ідеї підвищеної активності культури на межі соціальних середовищ /М.М.Бахтін/, діалогу культур /В.С.Біблер/ підійти до основ феномена маргінальності, передусім як онтологічних.

Для обґрунтування історико-філософських аспектів походження теорій маргінальності важливими є дослідження М.В.Желнова, О.С.Богомолова, С.П.Баньковської, О.М.Яницького, які дозволяють виявити розпад соціальних зв'язків як просторово-часову дистанцію, на якій маргінал перетворюється, якщо застосувати вислів Р.Музіля, на "людину без властивостей", тобто на таку, що втрачає свої сутнісні характеристики.

Щодо культурологічних аспектів теми маргінальності важливими підставами можуть бути роботи, які тлумачать культурно-історичний досвід у поняттях теорії культури /Є.К.Бистрицький, І.В.Бичко, Е.С.Маркарян/, а також дослідження типів і форм соціальності /Ю.І.Семенов, О.І.Яценко/ і перетворених форм свідомості /М.К.Мардапвілі/.

У нас традиційно було прийнято поглинати маргінальність темами підвищення життєвого рівня у селі та місті, подолання соціально-економічної відсталості, деструкції соціального організму. У сфері суспільної свідомості маргінальність виступала як дефіцит свідомості раніше відсталих верств. Сам термін поширення не мав, явчись, як він визначав, виносилось за межі тенденцій, що вели до соціальної однорідності, тобто були другорядними. В дійсності мар-

гінали вивчались як супутники капіталізму й дійсність країн, що розвиваються /Б.В.Ветров, М.П.Поляков/. Робились спроби розчинити маргіналів у одному з трьох "великих класів" /буржуазія, пролетаріат, дрібна буржуазія/ /А.І.Левковський/. Лише наприкінці 80-х років було запропоновано перші концепції маргінальності /Є.Стариков, В.Криворотов та ін./, що за походженням і цілями стосувались наших реалій. Але вони фактично ототожнювали маргіналізацію з наслідками індустріалізації, люмпенізацією, декласуванням, дюркгеймівською аномією тощо. Факт спрощування суспільних зв'язків затуляв їх переструктурування на якісно іншій основі. Не цілком очевидна перспектива подальшої еволюції соціальної структури з одного боку здійснювала тиск як злободенність, а з другого – існувала історична ретроспектива /О.Ципко, В.Селюнін, С.Нікольський/. Вільне поводження з поняттям призвело до його метафоризації. Тільки підхід, який забезпечує єдність логічного та історичного при з'ясуванні феномена маргінальності, дозволяє уникнути перетворення поняття на безмежну метафору, яку adeptів запровадження безмежного соціального розшарування, а також минути уявленнє про маргіналів лише як фрагмент соціальної структури, що мали сенс у дослідженнях про третій світ /М.П.Поляков/, або фактів соціальної психології, що пов'язані з дисфункцією рольової структури груп на рівні міжособових відносин /Т.Шибутані/.

Розробка скільки-небудь точного понятійного апарату соціомаргіналістики тільки розпочинається. Соціомаргіналістикою можна умовно визначити комплекс знань про маргінальність, який не претендує на статус окремої дисципліни. Він може бути лише результатом міждисциплінарного синтезу багатьох з них, що, в свою чергу, потребує соціально-філософського обґрунтування.

Методологічним ключем до розуміння неминучості запровадження поняття "маргінальність" до соціальної онтології може стати важливе зауваження М.В.Поповича про єдність аналізу формальної розробки концепцій з культурно-історичним контекстом їх виникнення. "Проблеми та ідеї, – зазначає М.В.Попович, – які нерідко подаються зараз справою логічної техніки, не тільки мають передісторію в галузі формальних розробок, але й більш явно пов'язані з філософськими, загальнокультурними та загальнометодологічними пошуками..."^{1/}

1/ Попович М.В. Очерк развития логических идей в культурно-историческом контексте. – К., 1979. – С.10.

Маргінальна свідомість та її подолання не можуть бути ототожені з феноменом класової свідомості. Ситуація виходу з однієї соціальної чарунки і недосягнення місця в іншій є надто типовою і стає буденною. Але культурно-історичний контекст деформації класової свідомості – фактор, який не можна усунути з переліку змін при маргіналізації. Слід погодитись з К.-П.Сартром, який зауважив у розмові з А.Карпентьером: "Класова свідомість виявляється тоді, коли розумієш, що неможливо вийти з одного класу, щоб увійти в інший"^{1/}. Перехідність, нестійкість або перебування поза існуючими стійкими структурами є нетотожні класовості. Маргінальність швидше антипод визначеності класового статусу й відповідного типу свідомості, як і статусам, і типам кастового чи станового.

За межами країни проблематика маргінальності довгий час була поглинута соціологією міста, сформованою ще у 20-ті роки у складі школи Р.Парка. Виявлення обмеженості висхідної парадигми щодо подолання маргінальності через соціокультурну адаптацію викликало виникнення різноманітних концепцій /Е.Стоунквіст, Р.Мертон та ін./, криза яких, розпочавшись у 60-ті роки, не подолана ще й досі.

Наступна еволюція уявлень про маргіналів у світовій думці викликала народження нового напрямку у соціології – десаролізму /від іспанського – "розвиток"/, який у рамках ООН запропонував декілька проектів, спрямованих проти відсталості, залежності, злиденності та маргінальності. Концепції Р.Пребіша, Р.Векеманса та інших теоретиків й дослідників створили у чомусь нову ситуацію в світовій рефлексії про маргіналів. Від вузько соціологічних підходів почав здійснюватися поворот до міждисциплінарного синтезу та культурно-історичних пріоритетів у цій галузі досвіду.

МЕТОЮ даного дослідження виступає виявлення онтологічних передумов процесу маргіналізації й цілої серії маргінальних феноменів, розкриття можливостей соціальної маргіналістики як особливої сфери міждисциплінарних досліджень, що охоплюють різні галузі буття і свідомості. Виявлення не випадкового характеру процесів маргіналізації дозволяє поставити ОСНОВНЕ ЗАВДАННЯ дослідження – пошук механізмів подолання маргінальності, які на думку дисертанта, знаходяться у межах макроструктури соціокультурних трансляцій і підкорені детермінації багатоканальної мережі таких трансляцій, як

^{1/} Писатели Латинской Америки о литературе. – М., 1982. – С.139.

певної цілісності, що саме втілює нормуюче соціальне ціле.

ЗАВДАННЯМИ на шляху досягнення визначеної мети є:

- розкриття того, ще залишеного у тіні факту, що поряд з бурхливою маргіналізацією суспільної свідомості йде процес становлення нового міждисциплінарного синтезу знань про маргіналів;
- пояснення культурно-історичного контексту виникнення ідеї маргінальності;
- аналіз деяких основних концепцій маргінальності та редукціонізму як кардинальної причини їх нестачі;
- побудова на підставі робочої гіпотези про перетворену общинну свідомість і її складний характер нової культурно-історичної концепції маргінальної свідомості;
- показ неадекватності наявних механізмів подолання маргінальності: адаптації, соціалізації, філантропії, акультурації та деяких інших, які часто пропонуються як достатні;
- виявлення макроструктури трансляції соціо-культурного досвіду як механізму подолання маргінальності;
- аналіз категоріальних підстав поняття маргінальності, обґрунтування його запровадження у соціальну онтологію;
- показ праксеологічних можливостей даної міждисциплінарної галузі.

МЕТОДОЛОГІЧНУ ТА ТЕОРЕТИЧНУ ОСНОВУ дисертації складають принцип єдності логічного та історичного, взятий у аспекті єдності формальних розробок і культурно-історичного контексту; принцип єдності діяльності і свідомості; ідея неможливості редукції методологічного досвіду до однієї традиції; ідея наведення містків між дисциплінами за допомогою різних категорій філософського знання.

ДЖЕРЕЛА І ЕМПІРИЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ. Позиція, яка захищається в даній роботі, є підходом з боку особливої предметності, відображеної міждисциплінарним синтезом з точки зору культурно-історичної і соціальної онтології. Власне, така онтологія дає ключові поняття й адекватну мову опису для виявлення прихованих можливостей визначеного вище синтезу.

Спируючись на методологічні передумови аналізу, що містяться у роботах М.М.Бахтіна, М.В.Половича та ін. /див. вище/ дисертант звертається до осмислення даних соціологічних, культурологічних, психологічних, демографічних, лінгвістичних, етнологічних та інших досліджень у плані виявлення тенденцій маргіналізації. Джерелами

найбільшої важливості є оригінальні тексти Р.Парка, Е.Стоунквіста, П.Ллойда, С.Рівери Кусіканкі, Р.Пробіша, А.Гундер Франка, М.Медіни, а також існуючі переклади К.Г.Юнга, Ю.Хабермаса, В.Тернера та ін.

НАУКОВА НОВИЗНА дослідження полягає у формулюванні й обґрунтуванні концепції подолання маргінальної свідомості засобами трансляції соціокультурного досвіду, що поряд з доцільною і регульованою трансформацією суспільного буття дає можливість позбавитись від багатьох негативних наслідків процесу маргіналізації.

ОСНОВНИМИ ЕЛЕМЕНТАМИ НОВИЗНИ виступають:

– виявлення багатомірного характеру маргінальності й концептуального недоліку всіх існуючих редукцій маргінальності до чогось простого, елементарного, часткового;

– визначення самостійного об'єкта міждисциплінарних зусиль і відповідної до них галузі культурно-історичного досвіду;

– розкриття інтерсуб'єктивного характеру феномена маргінальності й надання онтологічного статусу категорії маргінальності;

– розробка тришарної моделі маргінальної свідомості, до складу якої поруч із стереотипами двох культур після їх зіткнення, неминуче самоактуалізуються архетиповані уявлення, що втручаються у програмування поведінки маргіналів;

– виявлення і обґрунтування механізму подолання маргінальності як мережі соціокультурних трансляцій, що засобами редистрибуції досвіду оновлює обов'язки маргіналів щодо суспільного цілого, нормуючого суспільного цілого щодо маргіналів.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ. Поширення цілеспрямованого вивчення маргінальності має академічні аспекти /уточнення уявлень про подвійність реальної соціальної структури/, неакадемічні /пошук стратегій подолання у практиці/. Засвідчення можливості подолання маргінальності пов'язане з розумінням того, що при трансляції передається власне соціальний зв'язок, зрозумілий як сукупність двобічних обов'язків. Використовуючи багатоканальну мережу трансляцій соціокультурного досвіду заради подолання маргінальності в усіх її аспектах, слід відрізнити культурні, законодавчі, освітні та інші засоби впливу, починаючи з окремого індивіда і до побудови комплексної програми адресної допомоги у межах макросоціальної політики.

Не адаптацію чи виживання, а більш гідні цілі, що необхідні для маргіналів, диктує практика.

Результати дослідження у цій сфері стосуються проблеми соціальних спільностей, урбанізації, безробіття, бідності, міграцій,

етносоціальних конфліктів, популізму, кризи освіти, житлового будівництва та ін., що говорить про дуже широкі можливості використання рекомендацій, які ґрунтуються на засадах соціомаргіналістики.

АПРОБАЦІЯ. Певні підсумки, що були здобуті під час дослідження, подані автором у тезах та виступах на конференціях /УП конференція молодих учених Донбасу, квітень 1984 р., Ворошиловград; конференція "Аграрні проблеми і природовикористання", жовтень 1990 р., Одеса; У Республіканська школа молодих філософів, жовтень 1991 р., Алушта; II конференція з питань права, листопад 1992 р., Тюмень/.

СТРУКТУРА ДИСЕРТАЦІЇ. Дослідження складається з вступу, трьох розділів, заключення, а також списку основної використаної літератури.

Вступ містить обґрунтування актуальності теми, аналіз ступеню розробки проблеми, формулює мету та завдання, визначає методологічну основу і емпіричний базис, а також елементи наукової новизни, науково-практичну значущість та обґрунтування структури.

Перший розділ розкриває культурно-історичний контекст виникнення ідеї маргінальності та суть деяких основних концепцій, значна частина з яких функціонує й сьогодні у зарубіжній соціомаргіналістиці.

Другий розділ розкриває гіпотезу про перетворений характер маргінальної свідомості, акцентує увагу на її походженні, а також аналізує можливості соціокультурних трансляцій як макроструктури, у межах якої пропонуються механізми подолання маргінальності.

Третій розділ стосується проблеми категоризації поняття маргінальність у соціальній онтології і деяких праксеологічних аспектах демаргіналізації.

Заключення узагальнює здобуті теоретичні результати, вказує на переходи, що гальмують подальший пошук, і виявляє деякі перспективи наступних досліджень маргінальної свідомості.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ.

У ВСТУПІ визначається значущість теми, цілі та завдання дослідження, суть проблеми, джерела та література, новизна та головні визначення.

Під маргіналами у даному дослідженні слід розуміти індивідів та їх групи або спільності, які формуються на межі станів та процесів переходу від одного типу соціальності до іншого. Це можуть бути етномаргінали, народжені у змішаних шлюбах внаслідок міграцій на чужу сторону; біомаргінали, чие здоров'я перестає бути об'єктом турбот соціума; соціомаргінали як групи, що знаходяться у процесі незавершеного соціального переміщення; вікові маргінали, що з'являються внаслідок розриву зв'язків між поколіннями; політичні маргінали, які не бажають поділяти з іншими легальні умови боротьби; економічні маргінали традиційного типу – безробітні й нового типу – так звані "нові бідні"; релігійні маргінали, що залишаються поза межами існуючих конфесій або не можуть зробити вибір між ними; кримінальні маргінали і, нарешті, ті, чий статус у соціальній структурі є невизначено-подвійним.

Певні труднощі викликає відсутність загальноприйнятих визначень понять. Під маргінальністю у даній роботі слід розуміти розрив соціальних зв'язків між індивідом або спільністю, з одного боку, і більш високою реальністю – з іншого. Під останньою мається на увазі соціальне ціле, тобто, суспільство з його нормами, взятими як об'єктивне нормуюче ціле. Соціальний зв'язок визначається як сукупність обов'язків індивіда або спільності щодо такого цілого.

Послаблення чи деформація або відсутність вилучення такого зв'язку викликають кінець кінцем феномен маргінальності. Під маргіналізацією буде розумітись далі розпад соціальних зв'язків, тобто розрив просторових, економічних, культурних та інших обов'язків відносно до цілого. Слідом за автором теорії "комунікативної діалектики" Ю.Хабермасом звернемо увагу на тезу про те, що суспільство слід визначити як ціле, але не як систему, бо суттєва помилка усіх концепцій, що існують на засадах структурно-функціонального підходу і претендують на з'ясування маргінальності, полягає у тому, що автори бачать простий факт дезорганізації системи, послаблення її функцій, ігноруючи інші фактори, зокрема змішування соціо-культурних кодів як послідовностей символічних повідомлень, які уточнюють програми соціальної поведінки.

Під демаргіналізацією розуміється відновлення соціальних зв'язків, тобто сукупностей обов'язків відносно до цілого.

У першому параграфі /"Джерела і культурно-історичний контекст

виникнення ідеї маргінальності"/ ПЕРШОГО РОЗДІЛУ /"Концепції маргінальності"/ аналізуються умови та фактори, що сприяли появі соціально-екологічної концепції маргінальності, роль Р.Парка як творця соціологічної теорії "маргінальної людини", а також недостатність цієї концепції для з'ясування феномена маргінальності. Особливе місце посідають свідчення про ту "плавильню ідей", якою стала "школа Парка" або Чикагська соціологічна школа. Усі наступні концепції, які синтезували першу, або формулювались поза нею, більше залежали від культурно-історичного контексту. Останній кожного разу задавався знову, бо застерджував можливість інших соціальних переваг, відповідав іншим науковим, суспільним і методологічним об'єктам.

У літературі вже визначалось /наприклад, Б.О.Парахонським/, що немає ніякої гарантії, що наука здатна рушити далі абсолютно вірним шляхом, окресленим методологічним досвідом однієї традиції у рамках європейської культури, коли нове знання з'являлось в наслідок розвитку від факту через гіпотезу до теорії: навпаки, нове частіше з'являлося саме звідти, звідки його не чекали: через соціокультурні детермінанти, тобто народжувалося завдяки детермінуючій ролі культурно-історичного контексту. Так увійшли у життя науки ідеї кунівської парадигми, наукового товариства, особистого знання М.Полані, центр-периферійний комплекс І.Валлерстайна та ін. Так трапилось і з соціомаргіналістикою, яка залишила доно соціології з неминучістю зрілого плоду.

Другий параграф /"Деякі основні концепції зарубіжної соціомаргіналістики: невдача редукції до простого"/ побудований як діалог постпарківських концепцій в єдиному соціально-історичному континуумі ХХ століття. Соціально-антропологічний напрям /О.Льюїс/ змагається з функціональним /Р.Мертон/, який, в свою чергу, суперечить інвайроменталістському /Р.Данлап/, а той – десаролістському /Р.Пребіш/, що не згоден з неомарксистським /Ю.Хабермас/ та близькими по духу культурно-історичними концепціями /Р.Векеманс, С.Рівера Кусіканкі/.

Не підсумовуючи названі концепції, все ж слід відзначити, що фундаментальні можливості їх подальшого творчого синтезу існують. Дисертант вважає, що за винятком культурно-історичних концепцій, решта має специфічний недолік, який випливає із самої спроби редукувати маргінальність до чогось більш простого, елементарного, од-

норідного, що дозволяє ввести явище у соціологію, антропологію, психологію, теорію комунікацій тощо. Такі спроби відділяють формальні розривки від культурно-історичного контексту, віднімають у проблемі її коріння, зменшують обсяг та позбавляють міждисциплінарності. Концепція, яка наводиться у дослідженні, являє собою різновид культурно-історичних концепцій з наголосом на онтологічному забезпеченні статусу самої категорії маргіальності.

Трохи особіно залишаються й ідеологи маргіальності /Ф.Фанон, Л.Сенгор, М.Каддафі та ін./, яких можна розглядати як представників соціомаргіалізму, частково соціально з'ясованого, навіть частково виправданого, але науково неспроможного. Вони можуть служити містком до свідомості маргіального суб'єкта, який соціомаргіалістика розглядає як суб'єктивну інтерпретацію об'єктивних даних.

Поняття маргіальності використовується нейтрально, без знаку "плюс" чи "мінус". Такий знак означав би соціальну установку на піднесення або знищення маргіалів, як це часто буває у маргіальних й антимаргіальних ідеологіях. Нейтральний статус необхідний для конструювання соціомаргіалістики як міждисциплінарного синтезу знань про маргіальність на противагу соціомаргіалізму як рефлексії маргіального суб'єкта.

ДРУГИЙ РОЗДІЛ - "Подолання маргіальності як проблема соціокультурної трансляції" - присвячений характеру маргіальної свідомості, подоланню явища маргіальності. Перший параграф /"Вихідна гіпотеза про маргіальну свідомість"/ наголошує не на елементарно-простому характері соціомаргіальності, а на ускладнено-зрошеному, що дозволяє не ставити запитання ні фактично, ні метафорично про першоклітину, частку, ген, проторечовину, першоелемент маргіальності тощо. Маргіальним є не індивід сам по собі, а маргіальні зв'язки та відносини, якщо вони підлягають деформації, що призводить до втрати певних обов'язків маргіала щодо суспільства, а суспільства - щодо маргіала.

Маргіальна свідомість там, де вона існує як цілісність, а це зумовлює залучення трохи екзотичного матеріалу африканістики, латиноамериканістики, а також юнгівської психології колективного неусвідомленого і лотманівської культурології ізгойництва у вітчизняній традиції, що являє собою перетворену форму у тому смислі, що надає цьому поняттю М.К.Мамардашвілі, безпосередньо суспільної, а власне,

общинної свідомості, чий потенціал приховано поза стереотипами знов засвоєної культури. Класична маргінальна свідомість ніби складається з трьох прошарків. Вона включає у себе перетворені архетипи общинності, або архетиповані уявлення /Юнг їх послідовно розрізнявав, останні все ж є вторинними/, як неусвідомлені, сприятливі, але нерейфлексуючі форми переживання досвіду у "довгій пам'яті", а також стереотипи першої та другої культур. Колективна свідомість актуалізує "довгу пам'ять", що повертає до общинного й родового, але не у чистому вигляді, а у складі тієї культури, від якої маргінал самохить чи недобровільно намагається відійти, нашаровуючи на неї стереотипи нової культури, з якою він починає ототожнювати свою "епізодичну" або "коротку" пам'ять. Механізми взаємодії "короткої" і "довгої" пам'яті описані С.Ріверою Кусіканкі для архаїчної свідомості та Тойном ван Дейком для свідомості сучасної.

Будь-яка нова чи та, що претендує на новизну, свідомість завжди має справу з самоактуалізацією того, що у "довгій пам'яті": будь-то архетипи чи архетиповані уявлення, міфи чи міфологізовані ідеологеми, колективне неусвідомлене чи ампліфіковане індивідуальне тощо.

Містком між культурами виступають архетиповані уявлення. Є щось спільне між усіма типами соціальності і перехід від одного до одного актуалізує це спільне. Архетиповані уявлення охоплюються стереотипами культури, що дозволяють маргіналу увійти до нормального соціума, але цього недостатньо. Інша культура не лишається самотньою, перша не відступає, а архетиповані уявлення у час граничного загострення взаємодії маргінального і соціального вистрибують вгору. Виникає розлом, у який простують архетиповані уявлення, які придушують чи навіть руйнують стереотипи пануючої соціальності або змінюють їх так, що вони стають невпізнаними.

Це - "бунт архетипів" або те, що С.Рівера Кусіканкі визначає як "фундаментальну мову заколоту", а відома дослідниця тоталітаризму Х.Арендт зазначає категорією "народжуваність", з тієї різниці, що для неї єдина подія, що повертає до початку, тобто народжуваності - це революція, а бунт архетипів може означити також і крайню реакцію. Ціннісне забарвлення "бунту архетипів" залежить від функції, що він виконує відносно до суспільства. Підкреслюючи амбівалентність виходу з маргінальної свідомості, не слід оцінювати "бунт архетипів" апріорі. Маргіналізація не завжди досягає кульмінації.

Суспільство більш зацікавлене швидше у переструктуруванні суспільних зв'язків, ніж у падінні у безодню архетипів.

Другий параграф /"Механізми подолання маргінальності"/ містить макроструктуру соціальної трансляції. Механізми адаптації, аккультурації, соціалізації, комунікації та інші розглядаються з точки зору їх позитивного потенціалу і у плані недостатності для подолання маргінальності. Теза Е.Стоунквіста про нетрансльованість чужого досвіду йде всупереч протилежному підходу, що спирається на концептуальні положення М.М.Бахтіна про підвищену активність культури на її кордонах та досвід перекладу змістів одного культурного коду на мову іншого.

Спираючись на концепції трансляції, уявлення про які дають роботи М.К.Петрова, В.С.Біблера, В.С.Семенцова, дисертант вважає принциповим знаходження макроструктури, в межах якої змінюється маргінальна свідомість, подібно до того, як соціальні перетворення змінюють соціальне буття, а духовне оновлення – особистість суб'єкта. Таким чином, макроструктура виступає як частина трансформації буття, бо трансляція соціокультурного досвіду визначає переорієнтацію маргінальної свідомості на цінності соціального цілого через багатоканальні мережі передавання, зберігання, перекладу на мову іншої свідомості соціокультурного коду.

Трансльовати можна знання, професію, статус, позицію, зразок поведінки, символічні ресурси, знакові системи, наприклад, ад'ват або гроші тощо. Концепція М.К.Петрова стверджує перевагу передавання фрагменту знань від покоління до покоління, від старших до молодших, але тут йдеться перш за все про те, що важливо усвідомити: передавання досвіду як згорнутої у кодї діяльності уявляється, власне, як передавання соціального зв'язку у сукупності обов'язків, які містять можливості взаємозростання між маргіналами та соціальним цілим. Переведення маргінального коду за нормативними зразками соціального цілого визначає переструктурування символічних повідомлень, фіксуючих програми діяльності й поведінки, що означає поширення досвіду маргінала, його доведення до "нормальної свідомості".

Переструктурування соціальних зв'язків з опорою на архетиповані уявлення маргінальної свідомості потрясує похвалення деяких соціальних інститутів, коріння яких знаходиться у минулому бутті.

Ці інститути неначе повертають соціум до протесту суспільної

свідомості, як свідомості загальної родової общини. Однак зовнішнє повернення до минулого насправді являють якісно інші соціальні форми, що пов'язані з соціальним цілим як з вищою реальністю, ніж ті, що існували у минулому. Головнє, що архетиповані уявлення маргіналів міцно схоплені стереотипами нового досвіду. Наприклад, це може бути уся інфраструктура взаємодії соціума з маргіналами, включаючи самодіяльні об'єднання з елементами самоорганізації, політичні та професійні асоціації, зв'язки справжньої некомерційної кооперації, земляцтва, культурні центри з рідною мовою навчання, школи діалогу культур в дусі С.С.Біблера, фольклорно-обрядовий бік офіційного життя, центри реабілітації тощо. У цих формах використовуються символічні ресурси соціокультурного досвіду різних груп населення, що стане передумовою подолання маргіальності не шляхом насильницького нав'язування стереотипів пануючої культури, а навпаки, шляхом спонування до внутрішньої перебудови соціокультурного коду. Але це вже тема ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ "Від онтології свідомості до практичної соціомаргіналістики".

Перший параграф розділу /"Нова категорія соціальної онтології?"/ логічно повертає до визначення маргіальності. Він присвячений довиявленню категоріальних основ наукового поняття маргіальності. Спираючись на дослідження категоріальної структури, що зроблені М.О.Булатовим, С.Б.Кримським, А.М.Лоем, В.Г.Табачковським, Б.О.Парахонським, Ю.О.Харіним та іншими філософами, можна розглянути категоризацію поняття "маргіальність" лише як один з елементів опису об'єктивного процесу складання культурно-історичної онтології суспільної свідомості. Структурування такої онтології фактично обумовлюється усім ходом культурологічних і науковознавчих досліджень /тут можна навести приклад концепції особистого знання М.Полані/. Дійсно, якщо довести загальний характер розповсюдження маргіальності, її невід'ємність від структури соціального цілого і всіх його істотних сегментів, бо нормальнє й маргіальнє є суть діалектично одне і те ж саме, і будь-яка структура містить в собі маргіальну структуру як свою подвійність, якщо буттєві підстави визначені, то структурування просторів її міжпредметної галузі досліджень і міждисциплінарного синтезу відповідних знань, надання маргіальності статусу категорії соціальної онтології не буде суперечити формальним розробкам в галузі категоріальних структур. А вихід поняття за межі соціальної рефлексії та окремо взятих науко-

вих дисциплін, обумовлений культурно-історичним контекстом знання, що розвивається, потребує категоризації для досягнення єдності логічного й історичного у підході до явища маргінальної свідомості.

Другий параграф /"Деякі праксеологічні аспекти соціально-філософського аналізу процесу демаргіналізації"/ зосереджено на питаннях, що не залишилися без уваги і в інших розділах, але тут головну увагу приділено застосуванню знань. Понад соціально онтологічними категоріями маргінальності повинна бути надбудована мережа понять, яка дозволяє деталізувати маргінальність в межах міждисциплінарного синтезу, який є джерелом конструктивних ідей подолання маргінальності. Соціально-філософський аналіз сам виступає важливим інгредієнтом знань, що обґрунтовує перекинення конструктивних ідей з однієї галузі в іншу, що дозволить теоретично забезпечити упорядкування зв'язків різних соціальних установ у сучасних умовах, націлити такі установи на маргіналізацію соціальних структур та суспільної свідомості.

Практично орієнтована соціомаргіналістика здатна обслуговувати потреби різних соціальних організацій і установ, а також громадських сил і рухів, надаючи їм науково-практичні рекомендації у всіх галузях, де маргінальність породжує істотний фактор зв'язків та відносин.

У ЗАКЛЮЧЕННІ сформульовано висновки, підбито підсумки, визначено можливі напрями подальшого дослідження, а також окреслено деякі невирішені проблеми, які стоять на перешкоді становлення вітчизняної соціомаргіналістики.

Основні положення дисертації викладено у таких ПУБЛІКАЦІЯХ автора:

1. Атоян А.И. Разрушительные экологические последствия деятельности транснациональных корпораций в Латинской Америке и рост антиимпериалистических тенденций в регионе // Мировоззренческие и методологические вопросы отношения общества и природы. - М., 1985. - 24 с.

2. Атоян А.И. Социальные проблемы научно-технического прогресса и развитие материально-технической базы // Методологические указания к самостоятельному изучению III раздела курса "Совершенствованные социалистического общества". - Ворошиловград: ВМСИ, 1988. - С.14-21.

3. Атоян А.И. Социально-классовая структура социалистического общества и пути достижения социальной однородности // Методологические указания к самостоятельному изучению III раздела курса "Совершенствование социалистического общества". - Ворошиловград: ВМСИ, 1988. - С.29-43.

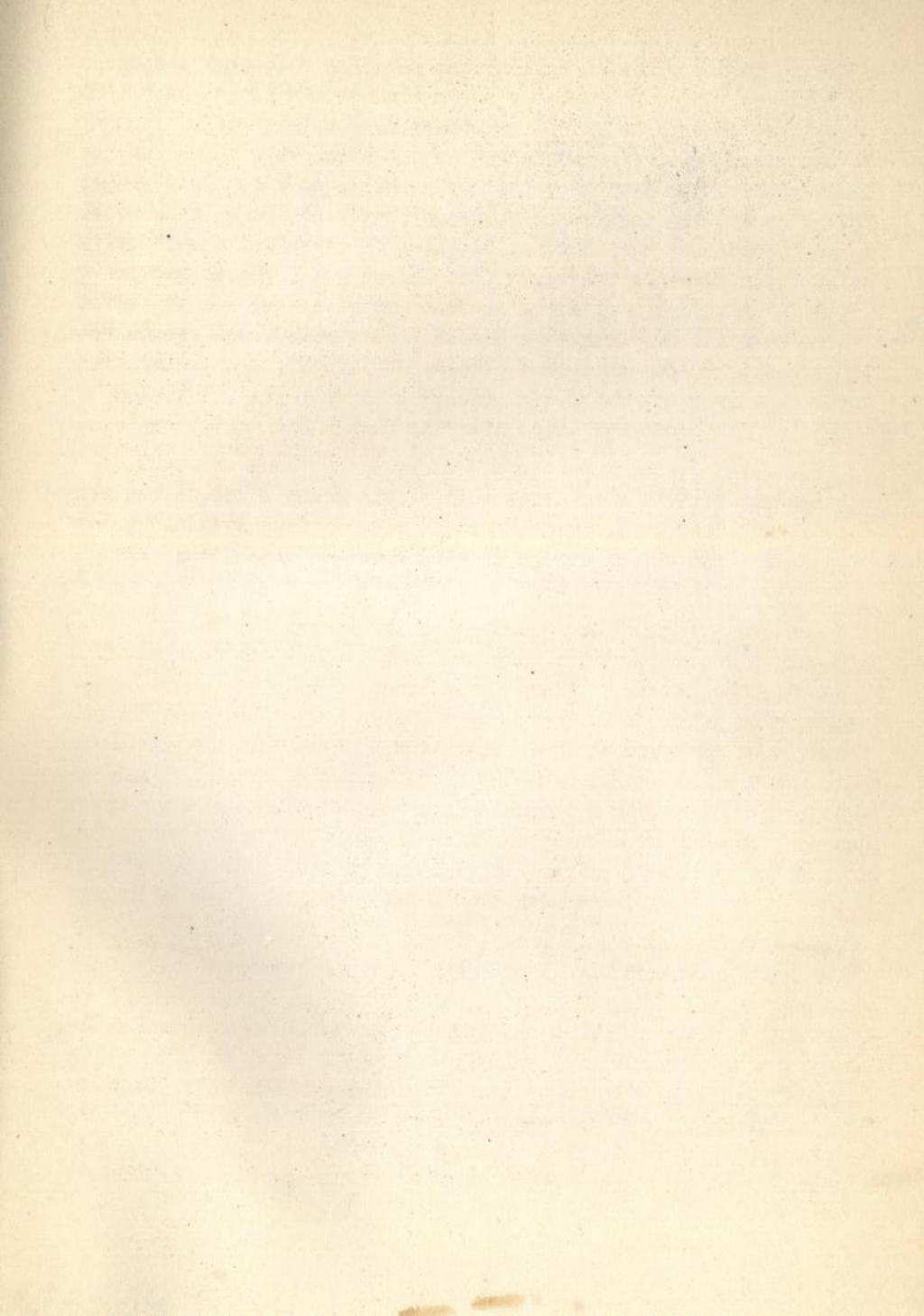
4. Атоян А.И. Маргинальность и право. - Луганск, 1993. - 17 с.

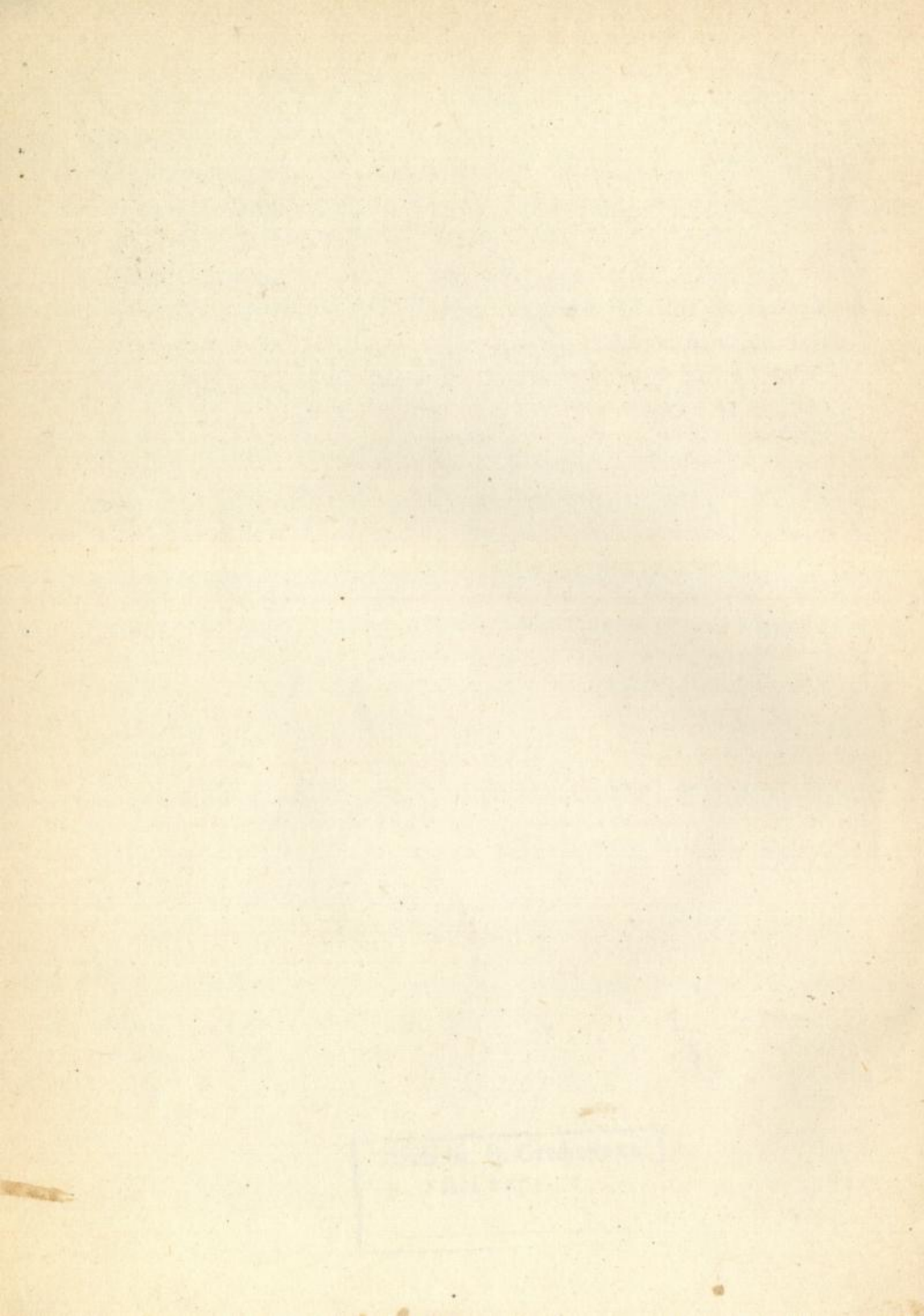
5. Атоян А.И. Методологические аспекты анализа эволюции взглядов на природу самобытности в философии индоамериканизма. - Луганск, 1993. - 18 с.

6. Атоян А.И. Социальная маргиналистика, или реплика о возможном новом синтезе. - Луганск, 1993. - 28 с.

7. Атоян А.И. Общинное и маргинальное в индоамериканизме. - Луганск, 1993. - 22 с.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

AB 29.027

AB 29.027